

Kartlegging av bokstav-lyd kunnskap

før og under øving

med

Veilederversjon 1.2b

Kartlegging

Du finner samme tekst i veilederen: Om å komme i gang med «Tempolex bedre lesing». Denne veilederen er tenkt til de som bare ønsker å lese om kartlegging.

Kartlegging av elevens leseferdigheter før og under øving med «Tempolex bedre lesing» bør gjennomføres med alle.

- 1) Kartlegging av leseferdigheter ved hjelp av standardiserte kartleggingsverktøy for de som kan lese.
- 2) Kartlegging av leseferdigheter ved hjelp av standardiserte kartleggingsverktøy, underveis.
- 3) Kartlegging av lydkunnskap med kartleggingsfunksjonen i «Tempolex bedre lesing».
- 4) Kartlegging av lydkunnskap med kartleggingsfunksjonen i Tempolex, underveis.
- 5) Kontinuerlig registrering av fremgang i forbindelse med hver øving. Gjøres automatisk av dataprogrammet.

STAS anbefales som standardisert kartleggingsverktøy under punkt 1 og 2 (for de som leser bokmål – STAS er ikke oversatt til nynorsk). Kartleggingsresultatet fra STAS kan i stor grad direkte omsettes til hvilke ordlister det bør øves med i «Tempolex bedre lesing». Ellers kan LOGOS benyttes.

I denne omgang skal vi fokusere på kartlegging av elevens lydkunnskaper, punkt **3, 4** og **5**.

Automatisert lydkunnskap er sammen med god fonembevissthet avgjørende for gode leseferdigheter!

Alle som ikke har lært å lese eller som leser sakte **skal** derfor kartlegges med hensyn til bokstav-lydkunnskap. De som har lært å lese, men leser sakte, kan kanskje lydene i lavt tempo, men faller igjennom når tempoet øker. En av årsakene til langsom lesing og/eller liten fremgang kan være dårlig automatisert bokstav-lydsamsvar.

NB! Kartlegging av ferdighet i bokstav-lydassosiasjon har til hensikt å få vite hvilke lyder eleven kan og har automatisert og hvilke lyder eleven eventuelt **ikke** kan, og hvilke lyder som **ikke** er *automatisert*.

Det skilles her mellom å kunne en ferdighet og at ferdigheten er automatisert. En elev kan lyden til en bokstav når han i langsomt tempo evner å identifisere lyden til bokstaven. De lydene eleven kan er automatisert når eleven mestrer å si lydene til de bokstavene de kan i et tempo på minimum 80 til 100 lyder per minutt og aller helst 100 til 120 lyder per minutt. Det er her ikke krav om at de skal ha så høyt tempo hver eneste omgang når det øves i 10 omganger, men rekorden på en av ti omganger skal ligge jevnt på minimum 80 til 100 i 4-5 dager.

En systematisk gjennomgang av alle bokstavene foretas for å sjekke om elevene kan lydene i langsomt tempo.

Kartlegging av lydene til bokstavene er viktig i to sammenhenger:

- 1) For elever som kan lese, men leser sakte og/eller unøyaktig, alderen tatt i betraktning.
- 2) De som holder på å lære å lese ved hjelp av «Tempolex bedre lesing»

For gruppe **1** gjennomføres kartleggingen for a) å få vite om det er bokstaver eleven ikke kan lyden til eller er usikker på hva som er lyden og b) for å se om eleven har et automatisert lydalfabet, for å ta stilling til om han trenger mengdetrening for å automatisere lydalfabetet.

For gruppe **2** gjennomføres kartleggingen før eleven skal begynne å lære å lese med «Tempolex bedre lesing» for å lage en baseline som viser hva eleven kan før opplæringen startet, slik at en har et sammenligningsgrunnlag når en gjennomfører ny kartlegging for å se fremgangen. For denne gruppen er det ikke så aktuelt med utprøving med hensyn til automatisering, i alle fall ikke de første månedene etter at begynneropplæringen startet.

Konkret beskrivelse av hvordan kartleggingen gjennomføres

Kartlegging av hvilke bokstaver eleven kan lyden til:

Trinn 1 i kartlegging av lydkunnskap: Hent frem og skriv ut kartleggingsskjema for kartlegging av bokstav og lydkunnskaper (fylles ut manuelt).

Utdrag av skjemaet (i utfylt stand) * (x er en avmerking for at eleven har fått påminning om å si lyd).

Bokstavene	Bokstav-navn	Lyd omg. 1	Lyd omg. 2	Lyd omg. 3	Oppsummer
I	√	√	√	√	3
K	√	√	g	√ x	2
S	√	√	√ x	√	3
.....					
Æ	-	∅	∅	∅	0

Første kolonne inneholder bokstavene i alfabetet i tilfeldig rekkefølge. Listen starter med i og slutter med æ. Rekkefølgen på bokstavene i skjemaet er identisk med rekkefølgen i

Ordliste 01 i Katalog «**01 - Kartlegging av lyder**» under **Tema 00-Kartlegging**.

Start «Tempolex bedre lesing». Legg inn elevens navn og kode i feltene for elevpølogging og trykk på «**Logg inn**». Klikk på «**Ny øving**».

Velg

ordliste:

Tema: **00 – Kartlegging**

Katalog: **01 - Kartlegging av lyder**

Ordliste: **01a - Kartlegging av lydkunnskap - små bokstaver**

01b - Kartlegging av lydkunnskap - små bokstaver minus c q w x z

02a - Kartlegging av lydkunnskap - STORE BOKSTAVER

02b - Kartlegging av lydkunnskap - STORE BOKSTAVER minus C Q..

Under ordliste velger du om du vil kartlegge med små eller store bokstaver og med eller uten bokstavene c q w x z. Anbefaler at en for de fleste kartlegger med små bokstaver og uten c q w x z.

Standard innstilling:

Øvingstid: 300 sekunder (5 minutter)

Antall ord: 1 bokstav på skjermen

Skriftstørrelse: Stor

Randomisering: Ikke avhaket (fordi bokstavene skal komme i den rekkefølgen som samsvarer med skjemaet)

4

Klikk på «**Start øving**».

Ved øving på PC/MAC: «**Trykk mellomromtasten for å begynne øvelsen**».

Ved øving på nettbrett: «**Sveip mot venstre for å starte**».

Når en trykker eller sveiper kommer bokstaven **i** opp på skjermen. Ved neste trykk/sveip kommer **k** og så bokstavene i samme rekkefølge som i venstre kolonne i skjemaet.

Før du setter i gang kartleggingen si:

«Når jeg trykker på mellomromtasten (sveiper mot venstre), kommer det frem en og en bokstav. Du skal si navnet på bokstaven du ser på skjermen. Navnet er: Hva bokstaven heter, for eksempel k – r – e»

Leseleder haker av for hver bokstav som er riktig og skriver ned navnet på den bokstaven som nevnes når bokstavnavnet er feil. Skriv minus dersom eleven ikke vet eller ikke svarer innen rimelig tid. Dersom eleven sier lyden til bokstaven, be han si navnet på bokstaven. Når æ kommer frem er alle bokstavene gjennomgått.

Eleven skal nå gis følgende instruksjon:

«Vi skal gå gjennom alle bokstavene 3 omganger til. I disse omgangene skal du si lyden til bokstavene. Lyden til bokstaven s er /ssss/ - til a er /a/ - til r er /rrrr/ - til e er /e/ - til m /mmm/ - Kan du si lyden til et par bokstaver?» (for elever en opplever/vet at 3 omganger vil ta motet fra dem, kan en si: Vi skal nå gå gjennom bokstavene en gang til.... Så sier en det før hver runde). På denne måten øker en sannsynligheten for å få gjennomført alle 3 omgangene. En øker i alle fall sjansen for å få prøvd en runde som er bedre enn null runder.

Start den første omgangen. Sier eleven bokstavnavnet i stedet for lyd, be ham si lyden. Lag et lite merke i aktuell rute hver gang du må minne eleven på at det er lyden han skal si. Stadig påminning, er i seg selv en indikasjon på dårlig automatisert lydkunnskap. Registrer på samme måte som ved bokstavregistreringen. Gjenta prosedyren to ganger til. Dersom de fem øvings-minuttene går ut før dere er ferdige, start omgangen på nytt. Skjer bruddet midt i en omgang, start på nytt og trykk deg frem til bokstav på skjerm samsvarer med dit dere har kommet på skjemaet (da tiden gikk ut). Ser du på forhånd at tiden er i ferd med å renne ut, start programmet på nytt før du starter den neste

omgangen. Når kartleggingen er ferdig. Trykk på «Esc»-tasten oppe til venstre på tastaturet. Klikk så på «Avbryt». Det er ikke noe poeng å lagre dataene.

Etterarbeide: Summer de tre lydømgangene i siste kolonne. Dersom lyden er riktig alle tre ømgangene er det en god indikasjon på at eleven kan lyden rimelig godt. Dersom det er en eller flere feil er det en god indikasjon på at eleven er usikker på eller ikke kan lyden.

Kartlegging av om lydene til bokstavene er automatiserte

En ting er å kunne bokstavlydene i langsomt tempo, noe helt annet er om lydene er automatisert. Det vil si om eleven kan hurtigbenevne lydene til alle bokstavene, når bokstavene presenteres i tilfeldig rekkefølge. Dårlig automatisert lydalfabet kan være noe av årsaken til dårlig leseflyt.

Trinn 2 i kartlegging av lydkunnskap: Trinn 2 er å kartlegge elevens tempo, dvs. hvor fort han kan benevne lydene til bokstavene. Kartleggingen foregår ved at eleven gjennomfører 10 ømganger á 30 sekunder med lesing av bokstavlyder, der bokstaver presenteres i tilfeldig rekkefølge, med 15 bokstaver på skjermen.

Velg ordliste	
Tema:	00 – Kartlegging
Katalog:	02 - Kartlegging av tempo i lydavkodingen
Ordliste:	01 - Kartlegging av tempo i lydavkoding av små bokstaver
Standard innstilling:	
Øvingstid:	30 sekunder
Antall ord:	15 bokstaver på skjermen
Skriftstørrelse:	Stor
Randomisering:	Avhaket (fordi bokstavene skal komme i tilfeldig rekkefølge)

Eleven gis følgende instruksjon:

«Når det kommer bokstaver på skjermen skal du lese lydene til bokstavene så fort og riktig du kan. Skift linje med mellomromtasten hver gang du er ferdig med å lese bokstavene på skjermen. Det kommer da nye bokstaver. Etter en stund stopper programmet og du skal trykke på bokstaven til den siste lyden du leste.»

Du som leseleder skal registrere antall feil leste lyder med venstre musetast (eller ved å trykke på bokstaven f eller tallet 1 på tastaturet) eller ved å sveipe mot høyre på nettbrettet. Vær relativt streng med hensyn til feilregistrering. Eleven er ikke tjent med at resultatet fremstilles bedre enn det er. Det kan frata eleven muligheten til å få den øvingen han trenger.

Analyse av resultatet

Analyse av resultatet og når tiltak bør iverksettes er avhengig av alder. For å kunne si at lydene er automatisert må eleven oppnå et tempo på 80 til 100 lyder per minutt med 0 feil leste lyder. 80 er et absolutt minimumskriterium. Ideelt sett er det ønskelig med et

tempo på 100 til 120 leste lyder per minutt. Det å ha god flyt og tempo i lydavkodingen er særlig viktig for leseutviklingen. Derfor er det ønskelig at tempo og nøyaktighet er best mulig. Selv det laveste kriteriet er det vanskelig for de yngste å oppnå. Det er heller ikke noe poeng at de yngste skal ha et automatisk lydalfabet fra første stund. Det vil de oppnå etter hvert, forutsatt at det øves tilstrekkelig. Benytt disse flytkriteriene for de første tre årene:

Minimumskriterier for avkoding av ord

	Trinn 1	Trinn 2	Trinn 3	Trinn 4
Antall leste ord per minutt (rekord)	30-50	40-60	60-80	80-100

Dersom eleven sprenger disse kriteriene er det selvfølgelig bare bra.

Når en skal vurdere om det skal iverksettes tiltak med intensiv øving av bokstav-lyd samsvaret, må flere faktorer vurderes: Alder, om eleven kan alle lydene, tempoet lydene leses i og antall feil leste lyder. Etter tempoprøven bør en også vurdere tempo etter første leste omgang og det beste resultatet i løpet av 10 omganger.

Flytkriteriet 80 til 100 som er flytkriteriet for hvor fort en skal lese lyder eller enkeltord fra liste, er et kriterium som kommer frem gjennom mange års erfaring med metoden Presisjonsopplæring. Hvilke kriterium som skal benyttes for ulike aldre og for første øvingsrunde og beste øvingsrunde er mer skjønnsmessig vurdert.

Minimumskriterier for avkoding av lyder

	Trinn 1	Trinn 2	Trinn 3	Trinn 4
Bokstavlyder eleven ikke kan/er usikker på	4	0	0	0
Antall leste lyder første omgang	20-30	30-40	40-60	60-80
Antall feil leste lyder første omgang	4-6	0-2	0-2	0
Antall leste lyder ved rekord	30-50	40-60	60-80	80-100
Antall feil når rekorden ble satt	2-4	0-2	0-2	0
*Angivelsene gjelder siste del av skoleåret.				

Når det gjelder bokstaver eleven ikke kan lyden til, er tiltak påkrevet uansett.

Dersom eleven leser færre lyder enn oppgitt, i tabellen over, første omgang, er det en indikasjon på at tiltak er påkrevet. Dersom eleven samtidig er innenfor kriteriet for rekord etter å ha gjennomført 10 omganger, så er det sannsynligvis greit. Er det samtidig enkelte lyder eleven ikke kan, må de læres og mengdetrenes. Dersom eleven ikke er innenfor når det gjelder rekord, så bør tiltak iverksettes. Tiltak er også avhengig av antall feil. Dersom det er feil utover det som er oppgitt er det viktig å identifisere hvilke lyder som ofte er feil, slik at disse lydene kan læres og mengdetrenes. Gjennomfør en ny kartlegging etter slik øving, for å se om eleven nå kan alle lydene og at tempo og flyt er tilfredsstillende.

Det er også viktig å være seg bevisst at en elev kan være innenfor flytkriteriet for sin alder, uten at alle bokstavlydene er på plass. Det kan være at eleven kan de aller fleste bokstavlydene godt, men f.eks. blander b og d. Dette oppdages ved at det er tilfeldig om eleven leser b eller d når det står b (det samme for d). For mindre alvorlig problematikk oppdages dette gjerne ved at eleven har litt latens ved b og d under testing, eller en oppdager det når eleven leser. I så fall bør b og d mengdetrenes ved hjelp av en liste med b, d og f.eks. s, og en bokstav til som er lett å lydere og som eleven kan godt. Har

eleven andre sammenblandinger bør det øves på disse i lister med få bokstaver, før en øver på hele alfabetet. For en del elever, særlig 1. til 3. trinn vil det være mest hensiktsmessig å ta vekk c, q, w, x og z når en øver på «hele alfabetet» for å optimalisere treningen. Det er særlig viktig å ta vekk q for de som blander b, d, p og q eller eventuelt blander p og q.

Tiltak er avhengig av hva som er problematikken og årsaken til problemet. Det er to hovedårsaker til at bokstavlyd-kunnskapen er for dårlig. Det ene årsaken er organiske ofte medfødte/genetiske forhold. Det andre er for lite øving. For lite øving alene som årsak er trolig sjelden. Det er mer sannsynlig kombinasjonen at det foreligger en hjerneorganisk årsak kombinert med for lite øving (i forhold til det som må til for denne eleven) som fører til at bokstav-lydkunnskapen blir for dårlig. Ikke alle kan oppnå optimal lydavkoding, men alle kan bedre sine ferdigheter. Selv om tiltak er avhengig av problematikk, vil de fleste profitere på daglig systematisk øving på avkoding av bokstavlyder, eventuelt kombinert med lydlære.

Hvem bør kartlegges med hensyn på bokstav-lydkunnskap?

1. Alle elever som leser svakere enn aldersforventningen (i alle fall de 20% svakeste).
2. Alle elever som skal begynne å lære å lese ved hjelp av «Tempolex bedre lesing»

Når «Tempolex bedre lesing» skal benyttes for å lære elevene å lese i gruppe, bør alle elevene kartlegges med hensyn til hvilke bokstaver de kan navnet på og lyden til, før oppstart med øving. Når elevene har øvd 3 uker bør de kartlegges på nytt for å se hvem som har og ikke har fått med seg lydene som har vært i fokus. De som fungerer blant de 20 til 30% svakeste bør tilbys to ekstra økter med øving hver dag, i en gruppe bestående av de 20 til 30% svakeste lydavkoderne (i tillegg til de 4 øktene som utgjør standardøvingen). Det bør vurderes om enkelte av elevene trenger de to øktene som individuell øving. Dersom det er elever som har store vansker bør de få alle øktene individuelt. Alle elevene som får utvidet øvingstid bør kartlegges på nytt etter 3 nye uker og evt. etter 3 uker igjen. De elevene som hadde utvikling som forventet etter tre uker trenger ikke kartlegges på nytt 3. gang, med mindre det foreligger andre indikasjoner på at utviklingen ikke er tilfredsstillende.

Etter hver kartlegging må det vurderes om eleven skal følge standardopplegget i fortsettelsen eller om det er behov for individuelt opplegg. Uansett bør disse elevene fortsette med 2 ekstra økter per dag, dersom ikke prøveresultatene tilsier noe annet.

For elever som skal lære lydene til bokstavene se kapittelet «Lære å lese etter lyderingsmetoden» (se under). For de som kan lydene, men trenger supplerende øving for å automatisere lydene gjøres det som beskrevet under.